

«Καλησπέρα σας,
κύριε Σεφέρη»

Οι φωτογραφίες του Γιώργου Σεφέρη στο εξώφυλλο, στο οπισθόφυλλο και στη σ. 10 προέρχονται από τον τόμο *Οι φωτογραφίες του Γιώργου Σεφέρη*, ΜΙΕΤ 2000. Ευχαριστούμε το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης για την ευγενική παραχώρηση της άδειας χρήσης τους. Επίσης θερμά ευχαριστούμε τον Θεόδωρο Γκόννη για λόγους που γνωρίζει.

Μαρία Χούκλη
«Καλησπέρα σας, κύριε Σεφέρη»

© 2016, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ & Μαρία Χούκλη
Το Copyright © των αποσπασμάτων του Γιώργου Σεφέρη
είναι της Άννας Λόντου.
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δάφνη Κουγέα
Σελιδοποίηση: Βίβριαν Γιούρη
Εκτύπωση: Φωτόλιο & Typicon

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ
Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα, τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629
www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr
ISBN 978-960-545-069-4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΚΛΗ

«Καλησπέρα σας,
κύριε Σεφέρη»

 ποταμός

ΑΘΗΝΑ 2016

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Γιώργος Σεφέρης, προφανώς, δεν έχει ανάγκη από συνεντεύξεις «γνωριμίας». Ούτε ο ποιητής, ούτε ο διπλωμάτης. Πολυδιαβασμένος και πολύ-αναλυμένος, τι χρειαία υπήρχε για μια ακόμη σεφεριάδα και μάλιστα όχι από ειδήμονα περί την τέχνη του, αλλά από μιαν απλή αναγνώστρια της ποίησής του;

Με τους συγγραφείς που αγαπώ, παθαίνω το εξής: θέλω να μάθω πώς είναι σαν άνθρωποι. Πώς σκέφτονται, τι τους αρέσει, τι τους δυσραρεστεί, τις καθημερινές συνήθειες και τα μικρά δράματα της ζωής τους, τις βαθύτερες αγωνίες που υπαγόρευσαν το έργο τους, τι βασάνιζε τις νύχτες και τις μέρες τους, τους φίλους και τους έρωτές τους, πώς διέσχισαν τον καιρό τους. Τι έμαθαν από τη ζωή και μπορούν να μας το εκμυστηρευθούν, μήπως και ευκολυνθούμε στην δική μας.

Ο πρώτος Σεφέρης ήταν δώρο. Ήταν «συνέντευξις» αν μείνουμε στην ετυμολογία: συν + έντευξις < έντυγχάνω «συναντώ

τυχαία». Το σχολείο μου, μαζί με το απολυτήριο Λυκείου, μου είχε χαρίσει έναν τόμο με όλα τα ποιήματα. Με μπλε, υφασμάτινο εξώφυλλο, δεμένο με κλωστές. Το έχω ακόμη, είναι λίγο διαλυμένο από τις συχνές συναντήσεις μας. Πολλά βράδια πλάγιαζα νωρίς στις Πλάτρες, ψάχνοντας τον βασιλιά της Ασίνης, ονειρευόμουν το ταξίδι του Οδυσσέα και σχεδόν ένιωθα στις παλάμες μου τα βελόνια από τους κίτρινους ασπάλαθους. Πόσες φορές δεν αναρωτήθηκα αν «προτιμώ μια στάλα αίμα από ένα ποτήρι μελάνι».

Ο Σεφέρης εκεί, άλλοτε σκοτεινός, άλλοτε ευανάγνωστος διέτρεχε τα χρόνια, πιο πολύ στα δύσκολα, πιο αραιά στα εύκολα, σύντροφος στα κουπιά.

Πάντοτε όμως, ένας οικείος άγνωστος.

Πώς θα ήταν, αναρωτήθηκα, αν άνοιγα μια κουβέντα μαζί του; Να του ζητήσω να μας πει για τη Σμύρνη, το φευγικό για την Αθήνα, την ποίηση, τη διχασμένη του καρδιά, για την πολιτική, την Κύπρο που λάτρεψε, τον Θεόφιλο και τον Μακρυγιάννη, τη μουσική, την Μαρώ, το γυρισμό του ξενιτεμένου, τον ελληνισμό στον οποίον πίστεψε τόσο πολύ;

Έχοντας απόλυτη συνείδηση της ιεροσυλίας να επιχειρήσεις να συνομιλήσεις με έναν πνευματικό άνθρωπο που δεν υπάρχει πια στη ζωή,

αλλά με απόλυτο σεβασμό και ακρίβεια στα λόγια του που άντλησα από τα πεζά κείμενά του, το τόλμησα. Με τα χρόνια δεν γνωρίζω αν αυτός μου έδωσε τις ερωτήσεις, ή εγώ βρήκα τις απαντήσεις στα κείμενά του.

Ευχαριστώ θερμά τον Θοδωρή Γκόνη που καλοδέχθηκε την ιδέα της «αφανούς συνέντευξης», την Αναστασία Λαμπρία και τον Κωνσταντίνο Παπαδόπουλο που πρόσφεραν τον Ποταμό για να ταξιδέψει ως εσάς.

M. X.

Ο Γιώργος Σεφέρης στο Κάιρο, 1944.

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

–Κύριε Σεφέρη, σας έχουν αποκαλέσει σκοτεινό, ομιχλώδη και πικρό, έτσι όπως ιστορήσατε με την ποίησή σας τις καταστροφές που ζήσατε και την δραματική πορεία του ελληνισμού. Ξαφνιαστήκατε που σας απέδωσαν την ιδιότητα του χορηγού αισιοδοξίας;

Γ.Σ: Δεν μένω τυφλός στα ψεγάδια μας, αλλά έχω την ιδιοτροπία να πιστεύω στον εαυτό μας. Έπρεπε να φτάσω στο κατώφλι της αυτοκαταστροφής για να καταλάβω τουλάχιστο πως το σπουδαίο δεν είναι ν' αλλάξουμε τη ζωή μας, ονειροπολώντας μιαν άλλη πιο ενδιαφέρουσα, αλλά να κάνουμε να λalήθει τούτη η ζωή, όπως μας δόθηκε, την καθημερινή, την ταπεινή, την ανθρώπινη, όπου το κάθε τι που μπορούσε να γυρέψουμε πρέπει να υπάρχει.

–Είχατε έλθει κάποτε και σε τούτα εδώ τα μέρη, στην Καβάλα και στην Θάσο.

Γ.Σ: Το Σεπτέμβρη του '60. Με τον Σαββίδη. Ήρθαμε αεροπορικώς στην Καβάλα, επισκεφθήκαμε το Ιμαρέτ, το σπίτι του Μωχαμέτ Άλι και μετά με το βενζινοπλοιο «Αλέξης» πήγαμε στη Θάσο. Κάναμε 2,5 ώρες. Κατάλυσαμε στο ξενοδοχείο «Αλκυών». Όμορφα τοπία. Πεύκα ως κάτω στο γιαλό, ριζωμένα στα βράχια, βράχια από σχιστόλιθο και μάρμαρο.

Νησί της μέλισσας και του Πάνα, η Θάσος και το φεγγάρι με θολωτά φτερά στα λινά ντυμένο. Μπάνιο στην Μακρύαμμο, όπου θυμάμαι είχε πολλές σφήκες. Η θάλασσα είναι το μόνο πράγμα που μου κάνει καλό.

–Την αγαπάτε τη θάλασσα;

Γ.Σ: Είναι από τα πράγματα που με κάνει να νιώθω καλά. Νομίζω πως αγαπώ τον Αισχύλο, μόνο και μόνο γιατί έγραψε το «Έστιν θάλασσα –τις δέ νιν κατασβέσει;–», υπάρχει η θάλασσα και ποιος θα την εξαντλήσει, ένα μοτίβο που χρησιμοποίησα πολλές φορές.

Είχα ρωτήσει έναν φίλο μου, τι διάβολο είναι αυτό που μας κατέχει με την θάλασσα. Μου απάντησε «μα γιατί αισθανόμαστε περισ-

σότερη ευρυχωρία». Το συλλογίζομαι συχνά. Ευρυχωρία, που κάποτε μου λείπει φριχτά. Δεν με χωράει κάποτε η ζωή μου, σα ρούχο που στένεψε.

–Σε τι ηλικία φύγατε από την Σμύρνη;

Γ.Σ: Ήμουν δεκατεσσάρων χρονών, τον Αύγουστο του '14 όταν εφύγαμε. Μετά τον πόλεμο ο πατέρας μου δεν ήθελε να παραμείνει στην Σμύρνη, δεν μπορούσε άλλωστε για πολιτικούς λόγους, έτσι η οικογένειά μου αναγκάστηκε να μετοικήσει μέσα σε μία εβδομάδα στην Αθήνα.

–Πώς ήταν η ζωή στη Σμύρνη;

Γ.Σ: Είχα πολύ ζωντανό μέσα μου το αίσθημα του τί θα πει σκλαβιά. Τα δύο τελευταία καλοκαίρια, δεν είχαμε πάει εξοχή, στη Σκάλα του Βουρλά, που ήταν για μένα, ο μόνος τόπος που ακόμα και τώρα μπορώ να ονομάσω πατρίδα με την πιο ριζική έννοια της λέξης: ο τόπος όπου βλάστησαν τα παιδικά μου χρόνια. Η Σκάλα ήταν ό,τι αγαπούσα. Εκεί οι άνθρωποι, θαλασσινοί και χωριάτες, ήταν δικοί μου άνθρωποι. Οι δρόμοι, τα δέντρα, τα ακρογιάλια, ήταν οι δρόμοι, τα δέντρα και τα ακρογιάλια μιας δικής μου χώρας.

–Και στην Αθήνα, πώς ήταν όταν μετοικήσατε;

Γ.Σ: Η Αθήνα ήταν για μένα τότες ξενιτιά. Έφτασα στην Αθήνα τον καιρό που άρχιζε ο μεγάλος Διχασμός. Δεν πρόφτασα να νιώσω μήτε αγάπη, μήτε υπόληψη για τον Κωνσταντίνο. Για τους ανθρώπους του, εμείς που ερχόμασταν από το σκλαβωμένο έθνος, που είχαμε ανατραφεί μόνο με μια λαχτάρα, την Ελλάδα, είμασταν οι τουρκόσποροι. Και αυτοί που μας χλεύασαν και μας ταπείνωναν, δεν σκοτίζονταν που ο Γερμανός ήταν σύμμαχος των Τούρκων και των Βουλγάρων, τον ευχόντουσαν νικητή και του παράδιναν τα κάστρα μας, απολέμιστα. Για την φαντασία μου, τότε αυτή η ωμή στενοκεφαλιά ήταν πράγμα υπέρογκο και τερατώδες.

Θυμάμαι την αηδία που ένοιωσα το απομεινόμενο που είδα από ένα παράθυρο της οδού Μπουμπουλίνας το ελεεινό θέαμα του όχλου με δεσποτάδες και παππάδες που κουβαλούσαν πέτρες για το ανάθεμα του Βενιζέλου. Αισθάνοσουν την εποχή εκείνη χωρίς κανένα στήριγμα, περιστοιχισμένος από ανθρώπους που δεν είχαν άλλο στο νου παρά να στήνουν μηχανές ή να γλιτώνουν από παγίδες.

–Σας ακολούθησε εκείνη η αίσθηση. Το γράφατε πολλές φορές στα ημερολόγια σας.

Γ.Σ: Και τώρα ακόμη που πέρασαν τα χρόνια και ξεβίδωσα πολλές φορές τον μηχανισμό του ανθρώπου και του Έλληνα, μπορεί να βρισκω εξηγήσεις αλλά δεν απολυτρώθηκα ολωσδιόλου από την κατάντια εκείνη.

Στην Ελλάδα υπάρχουν πάντα δύο κόσμοι που πολεμούνται: Ο κόσμος του Σωκράτη και ο κόσμος του Άνυτου, του Μέλητου και του Λύκωνα. Κάποτε βλέπω αυτούς τους δύο κόσμους να μάχονται μέσα στο ίδιο πρόσωπο.

Αν έλειπε ο ένας, ο ελληνισμός θα ήταν άλλο πράγμα. Είναι μια αίσθηση που έχει σχέση με αυτήν την ιδιότυπη ασυναρτησία που τόσο συχνά παρατηρούμε στον τόπο μας. Μια έλλειψη του συναισθήματος, της συνέπειας που κάνει τον Έλληνα έναν άνθρωπο γεμάτο απρόβλεπτα, που είναι ακόμη ο βαθύτερος λόγος, που μολονότι επιτύχαμε τόσα και τόσα, δεν καταφέραμε να προκόψουμε σαν πολιτικός μηχανισμός.

–Μήπως τα μεγάλα γεγονότα γεννούν πολιτικά πάθη και γίνεται αδύνατη η συνεννόηση; Το ζούμε και στις μέρες μας.

Γ.Σ: Ανήκω στην γενιά του διχασμού, αλλά δεν είμαι φανατικός. Και στους καιρούς ακόμη που είχαν αποχαλινωθεί τα πιο τυφλωτικά

πάθη, η ροπή μου ήταν να προσπαθώ να καταλάβω την άποψη του άλλου. Είμαι περισσότερο άνθρωπος του διαλόγου παρά της γροθιάς. Τη δύναμη τη βλέπω αλλού.

–Τι πρέπει να κάνει ο πνευματικός εργάτης απέναντι στους φανατισμούς που εξαπολύουν οι πολιτικές ορθοδοξίες του καιρού τους; Ένα ζήτημα που μας απασχόλησε πολύ και εμάς τα τελευταία χρόνια.

Γ.Σ: Οι άνθρωποι μπορούν να χωριστούν, νομίζω, σε δύο κατηγορίες: Σ' εκείνους που προτίμησαν ν' αφιερωθούν στο έργο τους πιστεύοντας, συνειδητά ή ασυνείδητα, πως το έργο τους θα απαντούσε καλύτερα από τους ίδιους. Μερικοί από αυτούς έτυχε να βρεθούν καταδικασμένοι σε θάνατο και από τους δύο αντίμαχους φανατισμούς. Και σ' εκείνους που προτίμησαν, εννοώ πάντα ως τεχνίτες και όχι ως πολιτικά όντα να διαλέξουν τα στρατόπεδα της κοινωνικής πάλης. Οι καλύτεροι, καθώς πιστεύω, ανάμεσα στους τελευταίους τούτους έκαναν την πράξη αυτή με απόλυτη συνείδηση του τι έκαναν. Είπαν δηλαδή καθαρά: «Σήμερα έχουμε πόλεμο, κι όλα πρέπει να υποταχθούν στις προσταγές του πολεμάρχου μας. Αύριο, σαν τελειώσουμε, θα συζητήσουμε για την

Τέχνη». Υπό τον όρο αυτό έχω το χρέος να προσθέσω ότι τους σέβομαι απόλυτα, γιατί οι μόνες συζητήσεις που μ' ενδιαφέρουν είναι εκείνες όπου οι διαλεγόμενοι δεν προσπαθούν να θολώσουν τα νερά με δημαγωγικά τσακίσματα.

—Υπάρχει ελεύθερη Τέχνη;

Γ.Σ: Δεν είναι λογικό να ρωτούμε, αν η Τέχνη πρέπει να είναι αυτόνομη —η αυτονομία της Τέχνης είναι αξίωμα—, αλλά, αν πρέπει ο καλλιτέχνης, στην τυραννισμένη και κομματισμένη εποχή μας, ν' αποφασίσει πως η Τέχνη είναι δευτερεύουσα υπόθεση και να την εξαρτήσει από τα κριτήρια και την επιτυχία μιας πολιτικής σκοπιμότητας. Βλέπετε, στην Τέχνη, όπως και στις άλλες τίμιες δουλειές, δεν είναι βολετό να δουλεύει κανείς δύο αφεντάδες, ή αν προτιμάτε ν' αναφέρω τον Auden που υπηρέτησε ωστόσο εθελοντής στην Ισπανία: «Να γίνει η Τέχνη δεν μπορεί της κοινωνίας η μαμή». Αν ο τεχνίτης προτιμήσει την πολιτική σκοπιμότητα, δεν έχω τίποτε να πω.

—Μήπως όμως, όσοι προτιμήσουν την Τέχνη, καταλήξουν —δανείζομαι δικά σας λόγια— σαν ένας

ανάπηρος άνθρωπος που φτιάχνει αδειανά κομποτεχνήματα κλεισμένος μέσα σ' ένα αποστειρωμένο δωμάτιο;

Γ.Σ: Όταν λέω Τέχνη, δεν εννοώ διόλου τη θεωρία που πρέσβευε «η τέχνη για την τέχνη». Εννοώ μόνο την πνευματική τάξη που δημιουργούν τα καλά έργα της τέχνης, περασμένα ή σημερινά, εκείνα που νομοθετούν, εκείνα που θα μας διδάξουν. Αν κοιτάξουμε λοιπόν τα συμπεράσματα που βγαίνουν από αυτά τα έργα, θα ιδούμε πως δεν είναι διόλου ξένα από τους αγώνες και τους πόθους της εποχής τους. «Ο μεγάλος καλλιτέχνης», όπως είπαν, «δεν είναι της εποχής, είναι αυτός ο ίδιος η εποχή του».

Ο δεσμός του ποιητή με την εποχή του δεν είναι ο διανοητικός ή και ο αισθηματικός ακόμη δεσμός που συνδέει τους ανθρώπους σε μια πολιτική διαδήλωση, αλλά ένας ομφάλιος λώρος, όπως το έμβρυο με τη μητέρα του, ένας δεσμός καθαρά βιολογικός. «Είμαστε όλοι κληρωτοί της εποχής μας», έλεγε ο Auden.

—Ο καλλιτέχνης δεν μπορεί να δουλέψει ερήμην των καιρών του, λέτε.

Γ.Σ: Για να μπορέσει να δουλέψει ο καλλιτέχνης πρέπει να είναι ελεύθερος. Υποστηρίζο-

ντας αυτή την άποψη που νομίζω, όσο μπορώ να ξέρω, πως είναι η σωστή, δεν εννοώ διόλου πως ο ποιητής είναι ένας ανεύθυνος που καταρακυλά στο φύσημα της έμπνευσης ή της ιδιοτροπίας του. Απεναντίας, η ιδέα μου είναι πως ο γερός τεχνίτης είναι από τα πιο υπεύθυνα όντα που γεννιούνται επί γης. Σηκώνει την ευθύνη μιας πάλης ζωής και θανάτου. Από την ανθρωπότητα που μαίνεται ή σωπαίνει τριγύρω του, τι θα διασώσει; Τι μπορεί να διασώσει; Τι πρέπει ν' απαρνηθεί από την άμορφη ανθρώπινη ύλη, που είναι ωστόσο τρομακτικά ζωντανή, που τον παρακολουθεί ως μέσα στα όνειρα του;

«Οι ευθύνες αρχίζουν από τα όνειρα...»

–Ζήσατε μέσα στην πολιτική, υπήρξατε μάρτυρας κατακλυσμαίων γεγονότων, δεν μπήκατε στον πειρασμό να κατεβείτε στον πολιτικό στίβο;

Γ.Σ: Η πολιτική, με την στενή της έννοια δεν μ' απασχόλησε ποτέ σαν σκοπός ζωής. Αργότερα, όταν μπήκα στο υπουργείο και βρέθηκα εξαρτημένος από την πολιτική, πάλι δεν μου πέρασε από το νου πως θα μπορούσα να γίνω ποτέ, σαν πολίτης, περισσότερο από ένας τίμιος οπαδός και, σαν υπηρέτης του κράτους, περισσότερο από ένας ικανός βοη-